

A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

MAGDALENA REK-WOŹNIAK
Uniwersytet Łódzki

DZIEDZICTWO KONFLIKTU KLASOWEGO
A LOKALNA POLITYKA PAMIĘCI
PRZYPADEK WYSTAWY „MIASTO–MODA–MASZYNA”

NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE JAKO KŁOPOTLIWE DZIEDZICTWO

Polityka pamięci jest istotnym instrumentem regulowania napięć społecznych (Lowenthal 2015). Choć tzw. usankcjonowane dyskursy dziedzictwa¹ (Smith 2006) bywają zorientowane na ich podtrzymywanie, zazwyczaj promują konsensualne i celebracyjne wizje przeszłości. Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Sharon Macdonald (2008, s. 1), dziedzictwo „trudne” to takie elementy historii wspólnoty, które nie dają się łatwo celebrować, a z ich publiczną prezentacją i odbiorem związane są zazwyczaj różne dylematy, a także niechciane uczucia winy lub wstydu (Sather-Wagstaff 2015). Ich (re)interpretacja bywa dla wspólnoty kłopotliwa (Turnbridge, Ashworth 1996). Uznawanie i przepracowywanie takich aspektów przeszłości spleta się z procesami demokratyzacji pamięci² i bu-

Adres do korespondencji: magdalena.rek@uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0002-4526-5374

¹ Za Laurajane Smith (2006) przyjmuję, że dziedzictwo to zbiór zróżnicowanych praktyk negocjowania wartości, narracji i znaczeń, stanowiących zarówno wyraz, jak i narzędzie tworzenia i przekształcania indywidualnej i zbiorowej pamięci i tożsamości, a tzw. usankcjonowany dyskurs dziedzictwa to kanon narracji, mitów i symboli oraz ich interpretacji, reprodukowany przez społecznie legitymizowanych rzeczników przeszłości, takich jak historycy, muzealnicy czy archeolodzy.

² Rozumianej jako współlistnienie głównego nurtu pamięci zbiorowej — reprezentującego symboliczne interesy grup dominujących — z pamięciami grup mniejszościowych. Pojęcie to

dowania narracji niezależnych, a czasem i usytuowanych w kontrze do „samopotwierdzających się” dyskursów sankcjonowanych przez oficjalne, eksperckie instytucje upamiętniające.

Powyższe ramy pojęciowe najczęściej są stosowane w badaniach nad rozliczaniem różnych form zbiorowej przemocy: wojen domowych, czystek etnicznych, konfliktów religijnych, totalitarnej czy kolonialnej przeszłości (np. Carter, Martin 2019; Eckersley, Bozoğlu 2019; Lee 2019; Logan, Reeves 2009; Purchla, Komar 2020)³. W niniejszym tekście proponuję jednak zastosowanie pojęć trudnego/kłopotliwego dziedzictwa w kontekście nierówności społeczno-ekonomicznych. Zakładam, że w warunkach hegemonicznej dominacji interpretacji przeszłości zgodnych z interesami elit (Hall 2004; Molden 2016) doświadczenia i emancypacyjny dorobek kategorii podporządkowanych stają się kłopotem. W efekcie podlegają „strukturalnej amnezji”⁴ (Connerton 2008, s. 64) lub są przywoływane w sposób potwierdzający i naturalizujący istniejące hierarchie społeczne. Zarówno mechanizmy dominacji, doświadczenia krzywdy, jak i oporu czy emancypacji bywają w takich sytuacjach wypierane lub neutralizowane, choćby poprzez wpisanie w ramy dziejowej konieczności, społecznego konsensusu/paternalizmu czy jedności narodowej. To z kolei utrudnia zrozumienie źródeł współczesnych napięć społeczno-ekonomicznych, a w konsekwencji także ich artykulację. Mechanizmy włączania zbiorowych interesów w obszar prawomocnej historii wspólnoty wydają się więc nie tylko ciekawym, ale i istotnym obszarem badań.

Niniejszy tekst jest studium przypadku utrzymanym w konwencji *working paper*. Analizując zawartość celowo dobranej wystawy muzealnej, staram się zrekonstruować strategię włączania konfliktu klasowego⁵ w obręb usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa miasta przemysłowego.

przywołuję za Robertem Trabą (2006), dla którego istotnym punktem odniesienia jest z kolei koncepcja demokratyzacji historii Pierre’a Nory.

³ W odniesieniu do tego zagadnienia w polskiej humanistyce używa się także pojęcia niechcianego dziedzictwa (zob. Merta-Staszczak 2018). Klasycznym przykładem badań w tym obszarze są krytyczne studia nad dziedzictwem Holokaustu w Polsce.

⁴ A także — w zależności od kontekstu sytuacyjnego — pozostałym typom zapominania opisanym przez Paula Connertona (2008).

⁵ Przyjęta tu definicja konfliktu klasowego jest osadzona w szeroko pojętej tradycji Marksowskiej. Podstawą dla formowania się klas jako zbiorowych aktorów są ich przeciwstawne interesy wynikające z usytuowania w procesie produkcji. W niniejszym tekście kluczowa pozostaje relacja właścicieli lub dysponentów środków produkcji i pracowników najemnych w przemyśle. Choć podstawowym kontekstem formowania się antagonizmu klasowego jest prywatyzacja środków produkcji, przyjmuję, że również systemy krajów dawnego Bloku Wschodniego (w tym PRL) można analizować w kategoriach kapitalizmu państwowego.

Staram się zatem odpowiedzieć na trzy pytania: Czy i jakie aspekty konfliktu przemysłowego pojawiają się w muzealnej narracji? Jak zostają wplecione w historię miasta? W jaki sposób są przywoływane? Odwołuję się przy tym do pojęcia pamięci agonicznej i koncepcji muzeum jako przestrzeni agonicznej (Bull i in. 2019; Mouffe 2010). Powyższe kategorie zostały wytworzone na potrzeby analiz klasycznych przykładów trudnego dziedzictwa, dlatego ich zastosowanie tutaj musi zostać opatrzone zastrzeżeniami. Zakładam jednak, że w analizowanym materiale empirycznym odniesienia do konfliktu między właścicielami/dysponentami środków produkcji i siłą roboczą mogą nosić znamiona trzech trybów: kosmopolitycznego, antagonistycznego lub agonicznego (Bull, Hansen 2016; Mouffe 2005, 2016), które manifestują się w tekstowych (komentarz kuratorski, dokumenty archiwalne, wypowiedzi świadków historii itd.) i pozatekstowych (artefakty, dekoracje, aranżacja przestrzeni) elementach narracji muzealnej. Zgodnie z hipotezą Anny Cento Bull i Hansa Lauge Hansena (2016) przyjmuję, że oficjalne, eksperckie i zinstytucjonalizowane dyskursy upamiętniania ciążyą ku kosmopolitycznemu trybowi relacjonowania przeszłości, utożsamianemu z neutralnością, racjonalnością i profesjonalizmem. Dobro i zło jawią się tu jako kategorie uniwersalne i abstrakcyjne, a punktem odniesienia dla wydarzeń są globalne procesy historyczne, przedstawione w kategoriach nieuchronności. Tryb antagonistyczny jest silnie spleciony z eksponowaniem kolektywnej krzywdy i oscyluje wokół ostrego moralnego podziału „my–oni” wpisanego w kontekst mitologiczny. Markerami agonicznego trybu relacjonowania byłyby z kolei wieloperspektywiczność (Bull, Reynolds 2021), a także skupienie na rekonstrukcji socjo-politycznych kontekstów wydarzeń i kolektywnych interesach. Powyższe rozróżnienie ma charakter analityczny, na poziomie empirycznym granice pomiędzy poszczególnymi trybami opowiadania mogą być rozmyte.

KŁOPOTLIWE DZIEDZICTWO ŁODZI PRZEMYSŁOWEJ

Przypadek Łodzi wydaje się dobrą ilustracją procesu wypychania konfliktu klasowego poza główny nurt debaty o przeszłości. Kapitalistyczny rodowód i profil społeczno-gospodarczy „przemysłowego potwora” od początku utrudniał włączenie go w narodowe imaginarium (Kubicki 2016; Śmiechowski 2020, 2012; Zysiak 2016; Zysiak i in. 2019). Jednocześnie intensywne fluktuacje składu społecznego sprzyjały zrywaniu genealogii lokalnych światów pracy i kapitału, co ułatwiało podporządkowanie narracji o stosunkach pracy i silnym lokalnie ruchu robotniczym polityce historycznej PRL (Czyżewski 2021).

Ograniczanie krytycznej refleksji w tym obszarze po 1989 roku można powiązać z następującymi zjawiskami. Przede wszystkim była to orientacja na rewaloryzację materialnego dziedzictwa przemysłowego, zapoczątkowana w już latach siedemdziesiątych XX wieku przez lokalne środowiska architektów i historyków sztuki, a później wzmocniona przez aktywizm miejski ukierunkowany na estetyzację przestrzeni i akulturację idei rewitalizacji obszarowej. Jest to zjawisko dostrzegane w wielu poprzemysłowych miastach na świecie, przede wszystkim w kontekście banalizacji poprzemysłowej nostalgii (Smith 2020; Strangleman 2013). Konkurencją dla pamięci relacji między kapitałem a pracą stały się także dorobek lokalnych elit artystycznych, historyczna spuścizna wielokulturowości, a także przywracanie pamięci o łódzkim wątku Holokaustu⁶.

Dla niniejszego tekstu najistotniejsze wydają się jednak dwa splecione ze sobą wątki. Po pierwsze, umieszczanie przedwojennych stosunków między pracą a kapitałem w paternalistycznej ramie „mitu dobrego właściciela”⁷, reprodukowanej przez muzea, opracowania popularnonaukowe czy materiały promujące przedwojenną historię miasta jako „ziemi obiecanej” (Michlic 2008; Young, Kaczmarek 2008). Czynnikiem sprzyjającym budowaniu kultu pionierów kapitalizmu stał się też antykomunistyczny *backlash* (Bernhard, Kubik 2014), zinstytucjonalizowany na poziomie centralnym przez „prawa pamięci” (Bucholc 2019), ale też uwewnętrzniony przez lokalne elity intelektualne i polityczne. Marek Janiak, profesor Politechniki Łódzkiej związany z Fundacją Ulicy Piotrkowskiej, a od 2017 roku również Architekt Miasta, pisał na przykład: „Łódź Kapitalistów, Burżuazji i Bankierów to brzmi dumnie. Jednak przez 45 lat wmawiano wszystkim, że Łódź to miasto robotnicze. A robotnik to nie jest kategoria, która może być celem ambicji i dumy [...] socjalizm w swojej propagandzie podniósł do absurdu głędzenie o męczeniu robotników przez kapitalistów” (cyt. za: Śmiechowski 2022b, s. 256). Zacieranie śladów po PRL w przestrzeni (Czeczynski 2016) ułatwiło symboliczne odzyskanie miasta przez dawną burżuazję przemysłową. Przybrało ono różne formy: zmian nazw ulic, kamienic i pałaców, powrotu do przedwojennych nazw

⁶ Ten wątek z pewnością zasługuje na osobne omówienie w ramie pojęciowej „trudnego dziedzictwa”, zwłaszcza w kontekście społecznych mechanizmów zapominania i rywalizacji cierpień.

⁷ Pojęciem tym posługują się np. Karolina Mikołajewska-Zajac i Joanna Wawrzyniak (2016), opisując pracę pamięci pracowników i pracownic fabryki Wedla. Tu przywołuję je w kontekście zinstytucjonalizowanej nostalgii za fabrykanckim okresem w rozwoju miasta, silnie utożsamianym ze „złotym wiekiem” Łodzi.

fabryk czy modyfikacji programów instytucji upamiętniających. Powstałe w 1959 roku Muzeum Historii Ruchu Robotniczego, które było naturalnym nośnikiem narracji problematyzujących konflikt klasowy, w 1990 roku zostało przemianowane na Muzeum Tradycji Niepodległościowych. O ile więc w okresie powojennym historia relacji między kapitałem a pracą była instrumentalnie podporządkowana politycznym interesom władz (Czyżewski 2021; Śmiechowski 2022a), o tyle po ich upadku włączenie tego wątku w obszar prawomocnego dziedzictwa Łodzi ponownie napotkało przeszkody. Restytucji kapitalizmu i turbulentnej deindustrializacji (Karpiński i in. 2013; Zajdel 2009) towarzyszyło zinstytucjonalizowane zapominanie historii pracowniczej, w tym przejawów zbiorowej emancypacji (Rek-Woźniak 2021; Rek-Woźniak, Woźniak 2020; Śmiechowski 2022a). Ten proces przynajmniej do pewnego stopnia stanowi wyraz uniwersalnych tendencji wpisanych w procesy zmian społecznych wymagających konstruowania nowych tożsamości zbiorowych (Connerton 2008, s. 63–64).

Instytucjonalizacja narracji kontrujących historię elitarną lub uzupełniających obrazy przeszłości tworzone z perspektywy elit wpisuje się w szersze zjawisko publicznej krytyki stosunków społecznych w Polsce. Można ją też rozpatrywać w kontekście parametrów zjawiska demokratyzacji pamięci wskazanych przez Bartosza Korzeniewskiego (2013): pluralizacji, odbrazowania, prywatyzacji i regionalizacji.

W kontekście lokalnym różne oddolne formy lokalnego mnemonicznego aktywizmu (Sierp, Wuestenberg 2015)⁸, w znacznej części stymulowane przez młodą łódzką inteligencję, dotyczą przede wszystkim niematerialnego dziedzictwa robotniczego i kobiecego. Działania rzeczników pamięci (Jordan 2006) przyjmują zaś różne formy organizacyjne, obejmują działania popularyzatorskie i partycypacyjne, często połączone z pracą archiwistyczną i badawczą. Ich istotnym z punktu widzenia poruszanej tu problematyki efektem są naukowe i popularnonaukowe opracowania (Desperak, Krogulec 2020; Madejska, 2018; Marzec 2016; Zysiak 2016; Zysiak i in. 2019, 2021), stanowiące eksperckie zaplecze dla prób forsowania kontrhegemonicznych wersji opowieści o warunkach życia i stosunkach pracy w Łodzi. Należy też odnotować, że w różnym zakresie korzystają z nich także dominujący aktorzy lokalnego pola mnemonicznego, w tym publiczne muzea.

⁸ Szczegółowa charakterystyka tego zjawiska i jego społecznej dynamiki, łącznie z instytucjonalizacją, zasługuje na osobne omówienie przekraczające ramy tego tekstu.

OSWAJANIE AMBIWALENCJI:
PRZYPADEK WYSTAWY „MIASTO–MODA–MASZYNA”

Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi jest, wbrew nazwie, instytucją samorządową, wyodrębnioną na przełomie lat pięćdziesiątych-sześćdziesiątych XX wieku z Działu Tkactwa łódzkiego Muzeum Sztuki. W jego działalności zatem wątki związane z lokalnym przemysłem od początku w pewnym sensie konkurowały z historią tkaniny i ubioru. Główna siedziba Muzeum mieści się w gmachu fabryki Ludwika Geyera⁹ wybudowanej w latach trzydziestych XIX wieku. Otwarta w grudniu 2021 roku wystawa stała „Miasto–Moda–Maszyzna” jest próbą kompleksowej reinterpretacji historii włókienniczej Łodzi na przestrzeni dwóch stuleci¹⁰. Ekspozycja, zajmująca trzy poziomy w jednym z budynków zabytkowej fabryki włókienniczej, została zorganizowana wokół trzech wątków: technologii obróbki surowców i organizacji pracy, mody, a także historii miasta. Część ekspozycji obejmująca lata 1980–2010 powstała przy współpracy z mnenomicznymi aktywistami i aktywistkami z Łódzkiego Stowarzyszenia Inicjatyw Miejskich „Topografie” i na podstawie historii mówionych zebranych w ramach kilku realizowanych przez nie projektów.

Deklaracja programowa zawarta w komentarzu kuratorskim, zamieszczonym zarówno na stronie internetowej instytucji, jak i przy wejściu na teren ekspozycji, wyraźnie komunikuje intencję budowania przekazu nacechowanego afektywnie, zgodnie z koncepcją „emocjonalnego zwrotu” we współczesnym muzealnictwie (Varutti 2023). Czytamy w niej: „Dy-

⁹ Po nacjonalizacji zakład najpierw nosił imię Feliksa Dzierżyńskiego, a następnie nazywał się Eskimo.

¹⁰ Warto dodać, że wystawa stanowi element dłuższej sekwencji zmian związanych z rewaluacją lokalnej historii społecznej. W ciągu ostatnich lat Muzeum rozbudowało przyległy skansen architektury drewnianej, tworząc w nim przestrzeń dla „Mikrohistorii” — inscenizacji warunków życia mieszkańców i mieszkańek miasta w kolejnych etapach jego rozwoju. Placówka nawiązała też współpracę z mnemonicznymi aktywistami — w 2017 roku przed dwa miesiące można było zwiedzać wystawę czasową „Opowieści z Miasta Włókniarek” będącą efektem projektu Stowarzyszenia Inicjatyw Miejskich „Topografie” i powstałą w wyniku współpracy z byłymi pracownikami i pracownikami łódzkiego przemysłu tekstylnego. Była to pierwsza w wystawa w CMWŁ oparta w znacznej części na historiach mówionych, miała też charakter partycypacyjny. Historia łódzkiego świata pracy stała się istotnym tematem organizowanych przez Muzeum wydarzeń (wykładów, dyskusji itp.).

Jednocześnie próby reinterpretacji lokalnej historii dokonują się w innych placówkach muzealnych. Muzeum Miasta Łodzi zainaugurowało wystawę stałą „Łódź w Europie–Europa w Łodzi. Ziemia Obiecana wczoraj i dziś”, w której pojawiają się odniesienia do społecznej historii miasta i lokalnego przemysłu. Z kolei Muzeum Tradycji Niepodległościowych ponownie podjęło rolę rzecznika pamięci o lokalnym epizodzie rewolucji 1905 roku.

namika tętniącej życiem włókienniczej Łodzi pokazana jest przez drgania sinusoidy rozpiętej między pracą a odpoczynkiem, zarządem a robotnikami, pracą a strajkiem. Czy usłyszysz tu trzeszczenie kości umierających pałaców? Z pewnością zobaczysz krok biegacza, salto mortale, policzek i pięść”¹¹. Artefakty muzealne czy cyfrowe kopie archiwalnych materiałów wizualnych i audiowizualnych zostały wkomponowane w scenografie skonstruowane na potrzeby różnych elementów opowieści o historii miasta, którego sensem istnienia przez niemal dwa stulecia było włókiennictwo. W konstrukcję wystawy wplecione zostały także elementy narracyjne (Kobielska 2020), zorientowane na intensyfikację wrażeń zwiedzających.

Od codziennego doświadczenia do artykulacji zbiorowych napięć: historyczna dynamika konfliktu w narracji muzealnej

„Historyczną” część otwiera ekspozycja poświęcona ewolucji układu urbanistycznego miasta i jego architektury¹². Kolejne fragmenty narracji zostały zbudowane wokół czterech punktów węzłowych. Pierwszy stanowią początki zakładów bawełnianych Ludwika Gejera, splecione z początkami Łodzi przemysłowej (lata dwudzieste i trzydzieste XIX wieku). Następna jest opowieść o wybranych aspektach życia i pracy w Łodzi, przede wszystkim w okresie międzywojennym i powojennym, a wreszcie — w okresie schyłku łódzkiego przemysłu włókienniczego (między rokiem 1980 a 2010).

Jednostkowe doświadczenie szeregowego pracownika/pracownicy odtworzone jest poza narracją „Miasta–Mody–Maszyny” — w sali maszyn w ruchu. Ich regularne uruchamianie przez pracowników muzeum umożliwia zwiedzającym sensoryczny odbiór panującego w fabrycznych halach hałasu. Z kolei podział pracy oraz przestrzenny dystans między pracą przy maszynach i stanowiskami nadzoru zostaje zasugerowany przez po-

¹¹ <https://cmwl.pl/public/informacje/miasto-moda-maszyna,212>

¹² Podstawę empiryczną tej części tekstu stanowi dokumentacja fotograficzna i notatki terenowe sporządzone w okresie od stycznia do maja 2022 roku. Punktem wyjścia rekonstrukcji narracji muzealnej było zakodowanie kluczowych cech ekspozycji: charakterystyki poszczególnych obiektów (materialnych eksponatów i materiałów audiowizualnych), układu scenografii ze szczególnym uwzględnieniem elementów immersyjnych, układu i zawartości elementów tekstowych (w podziale na bezpośrednie relacje świadków historii, relacje zapośredniczone i komentarze kuratorskie). Z kolei odrębne notatki sporządzone w trakcie trzech oprowadzań kuratorskich o różnym profilu umożliwiły identyfikację wypowiedzi dopełniających ekspozycję. Zachowania niewerbalne narratorów i publiczności, a także ich dane osobowe, nie były rejestrowane. Powyższe dane stanowią fragment korpusu gromadzonego w ramach większego postępowania badawczego.

dział „technicznej” części wystawy na „halę”, gdzie znajdują się maszyny z różnych epok, i zrekonstruowane pomieszczenie dla personelu nadzorującego oraz „laboratorium”, w którym prezentowane są wybrane wyniki pracy koncepcyjnej (wzory tkanin). Komentarze dookreślające charakterystykę warunków pracy w różnych fazach mechanizacji włókiennictwa czy warunków zatrudnienia pojawiają się w nielicznych materiałach audiowizualnych¹³ i komentarzach kuratorskich. Nierówność wpisana w relacje przemysłowe zostaje więc opowiedziana przede wszystkim poprzez aranżację przestrzeni i artefakty, takie jak dyrektorskie biurko, inscenizacja gabinetu właściciela, księgi wypłat czy kopia podania o przyjęcie do pracy w zakładach Geyera. Istotnym wątkiem pozostaje też zarządzanie czasem i wydajnością pracy. O istnieniu praktyk codziennego dyscyplinowania i stymulowania produktywności pracowników i pracownic także przypominają przedmioty: zabytkowy zegar fabryczny czy arkusze współzawodnictwa wprowadzonego wraz z powojenną nacjonalizacją przemysłu. Jednocześnie zdjęcia grupowe, emblematy klubów sportowych czy pamiątki po orkiestrach zakładowych wprowadzają temat działań wspólnotowych aranżowanych przez i dla pracowników fabryk, sugerując ciągłość przemysłowego paternalizmu i społecznych funkcji zakładów przemysłowych w różnych kontekstach ustrojowych. Z tym motywem koresponduje z kolei temat czasu wolnego, który ilustrują plansze i inscenizacje przedstawiające życie toczące się w Parku Helenów w latach trzydziestych czy w kawiarni Hortexu w latach siedemdziesiątych XX wieku. W ten sposób wystawa akcentuje wątek emancypacyjnego wymiaru przemysłowej modernizacji, umożliwiającej zarówno wydzielenie czasu przeznaczonego na odpoczynek, rozwój zainteresowań, budowanie wspólnoty, jak i masową socjalizację do mieskiego stylu życia.

Wystawa przywołuje jednocześnie kontekst gwałtownego rozrostu miasta, liczebnie zdominowanego przez robotników i robotnice, ekonomicznie zaś — przez przemysłową burżuazję. Jednak problem politycznej organizacji siły roboczej przed 1945 rokiem, choć zostaje punktowo zasygnalizowany w postaci odwołań do akcji strajkowych, nie jest pierwszoplanowy dla tej części wystawy. Jego znaczenie jako osi narracyjnej wyraźnie

¹³ Dwa fragmenty filmowe eksponują dysonans między oficjalną ideologią Polski Ludowej a robotniczym doświadczeniem. Fragment Polskiej Kroniki Filmowej z 1949 roku (23 *krosna Janiny Leśniewskiej*) po wyjęciu z pierwotnego kontekstu przypomina o podwójnej roli państwowej propagandy, która dowartościowując pracę fizyczną, stymulowała jednocześnie samowyzysk łódzkich robotnic. Z kolei wyimek z dokumentu *Nasze znajome z Łodzi* Krystyny Gryczelowskiej (1971) jest już otwarcie krytycznym komentarzem na temat warunków życia i pracy trzech pokoleń kobiet pracujących we włókiennictwie.

rośnie w ekspozycjach ilustrujących okres po 1970 roku. Od socjalnych funkcji zakładów opowieść przechodzi do artykulacji bezpośrednich napięć między światem pracy a socjalistycznymi elitami władzy. Centralne punkty stanowią tu dwa wydarzenia, niemal nieobecne wcześniej w usankcjonowanych dyskursach dziedzictwa PRL, tzw. strajki lutowe z 1971 roku, które miały charakter pracowniczy i stanowiły bezpośrednią reakcję na obniżenie wynagrodzeń przy jednoczesnych podwyżkach cen żywności (Lesiakowski 2002), oraz tzw. marsz głodowy z 30 lipca 1981 r., który był jednym z największych masowych protestów w Polsce po 1980 roku (Pilarski 2021) i miał podłoże konsumenckie — jego bezpośrednią przyczynę stanowiło pogorszenie zaopatrzenia i reglamentacja podstawowych produktów spożywczych. Po obu wydarzeniach zachowało się bardzo niewiele pamiątek — opowiadają o nich zbudowane na potrzeby wystawy scenografie z elementami multimedialnymi i komentarzem kuratorskim.

Znaczącym zabiegiem narracyjnym wydaje się też rezygnacja z cezury 1989 roku, regularnie reprodukowanej zarówno w dyskursie naukowym, jak i szerszej debacie poświęconej transformacji ustrojowej w Polsce. Wątek politycznej rewolucji schodzi na dalszy plan wobec ciągłości napięć społeczno-ekonomicznych narastających przez całą dekadę lat osiemdziesiątych i przechodzących w turbulencje deindustrializacji trwające jeszcze po 2000 roku. Opowieść o końcu przemysłowego świata zostaje z kolei domknięta na dwa sposoby: przez przywołanie raportów Najwyższej Izby Kontroli stwierdzających nieprawidłowości przy przeprowadzeniu prywatyzacji kilku łódzkich zakładów i przez odwołanie do rozpoczętego w pierwszej dekadzie XXI wieku procesu readaptacji budynków i terenów pofabrycznych na inne cele.

Omawiany tu fragment „Miasta–Mody–Maszyny” układa się więc w historię eskalacji i deeskalacji konfliktu: od codziennych przejawów dominacji kapitału nad pracą, częściowo równoważonych przez socjalną działalność zakładów i emancypacyjne efekty przemysłowej modernizacji, po narrację skoncentrowaną na bezpośrednich przejawach, a następnie — rozstrzygnięciu zbiorowego sporu. Zmienność nasycenia konfliktem znajduje też częściowe odzwierciedlenie w konfiguracji trybów relacjonowania przeszłości.

„Takie były czasy”: relacje pracy i kapitału w perspektywie kosmopolitycznej

Pierwsza część ścieżki zwiedzania prezentuje przede wszystkim bezosobowe, strukturalne podłoże konfliktu między dysponentami środków

produkcji i siłą roboczą, w niewielkim stopniu go upolityczniając, co pozwala, w moim przekonaniu, usytuować ją relatywnie najbliżej tzw. kosmopolitycznego trybu relacjonowania przeszłości. W kontekście klasycznych przykładów trudnego dziedzictwa, a więc historii bezpośredniej przemocy, pamięć kosmopolityczna manifestuje się poprzez odwołania do perspektywy globalnej i „uniwersalnych” wartości. Jeśli mają one charakter etycznego dialogu, to raczej w duchu Habermasowskim, z nastawieniem na współczucie, racjonalność i dążenie do konsensusu. Według Chantal Mouffe (2005, 2016; zob. także Bull, Hansen 2016) taki dyskurs w największym stopniu ignoruje społeczne zróżnicowanie interesów i emocji, pozostawiając ich artykulację nacjonalistycznym radykałom, którzy przetwarzają je zgodnie z logiką antagonistyczną.

W przypadku upamiętniania przejawów konfliktu klasowego podobną funkcję może pełnić bezosobowy tryb opowiadania czy koncentracja na historycznych uwarunkowaniach zjawisk, budująca wrażenie neutralności, a także czasowego i emocjonalnego dystansu. Światy właścicieli, zarządców i szeregowych pracowników rzadko się spotykają. Przykładem może być tu wspomniana wyżej kopia listu z prośbą o zatrudnienie w fabryce Geyera. Jego treść wywołuje współczucie — motywem prośby jest brak środków do życia, jednak kontekst historyczny (data wskazująca na okres Wielkiego Kryzysu) jest odległy. Osoba zwiedzająca nie dowie się też, jak mogły potoczyć się dalsze losy aplikanta ani na czyje wsparcie mógłby liczyć. W tak zarysowanej sytuacji trudno jednoznacznie wskazać „sprawców” i „ofiary” czy zbiorowych protagonistów i ich polityczne interesy. Także otwierający „historyczną” część ekspozycji komentarz kuratorski, choć podkreśla ciągłość głębokiej nierówności dystrybucji pamięci i szacunku między dawnymi pracodawcami i pracownikami, nie problematyzuje bezpośrednio charakteru ich wzajemnej relacji: „Niektórzy osiągnęli sukces i zostali fabrykantami. Tych pamiętamy z nazwisk, historii, pozostałych po nich pałaców i zakładów. Inni, liczniejsi, są dziś tylko anonimowym tłumem, który poruszał koła zębate w fabrykach i od święta pozował do zbiorowych fotografii. Po drugiej wojnie światowej tłum robotniczy pozostał, zmienili się zarządcy zakładów”.

Eskalacja i zbiorowa artykulacja napięć: moralne i polityczne wymiary narracji

Wątek konfrontacji między światem pracy a właścicielami/dysponentami środków produkcji, stanowiący główną oś narracji o trzech ostatnich dekadach XX i pierwszej XXI wieku, miejscami przekracza ramy ko-

smopolitycznego, neutralnego trybu relacjonowania z elementami trybu agonicznego. Podstawowym zabiegiem umożliwiającym zaistnienie agonu/antagonizmu w przestrzeni muzeum jest stymulowanie emocjonalnego zaangażowania zwiedzających. Zasadnicze elementy części wystawy dotyczącej protestów z lat 1971 i 1981 mają charakter immersyjny. Osoba zwiedzająca wchodzi w środek spotkania delegacji rządowej ze strajkującą załogą największego łódzkiego zakładu — ŁZPB im. Obrońców Pokoju. W zaciemnionym pomieszczeniu na dwóch ekranach równolegle wyświetlane są fragmenty wypowiedzi obu stron, odtworzone z archiwalnych zapisów. Z głośników rozlega się odgłos kapania — swoiste *pars pro toto* bardzo złych warunków panujących w hali tkalni, w której odbywały się rokowania w lutym 1971 roku. Zwiedzający, podobnie, wchodzi pomiędzy dekoracje odtwarzające atmosferę Marszu Głodowego — transparenty z autentycznymi hasłami (np. „Nie dzielić Polski, dzielić chleb”; „Wyniszczenie narodu drogą do socjalizmu”, „Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj”), mijają wózki dziecięce czy podwieszony do sufitu megafon. Wyświetlony na ścianie filmowy zapis marszu czy kopia uchwał regionalnych struktur NSZZ „Solidarność” w sprawie podjęcia akcji protestacyjnej, a także bardzo oszczędne komentarze kuratorskie stanowią jedynie dopełnienie. W tym przypadku zarówno perspektywa przeciwnika (władz), jak i organizatora działań (związek zawodowy) pojawia się szczątkowo i jedynie w drugim przypadku w sposób niezapśredniczony przez komentarz kuratorski. Obie ekspozycje łączy jednak konstruowanie sytuacji konfliktowych jako konfrontacji między zgeneralizowaną władzą a społecznością włókienniczej Łodzi. Działania drugiego ze zbiorowych aktorów są zaś uprawnioną reakcją na decyzje pierwszego. W tym sensie omawiana część narracji muzealnej wpisuje się w dominujący nurt krytyki PRL, choć przez pryzmat nie tyle politycznego autorytaryzmu, ile ekonomicznego wyzysku lokalnej siły roboczej (pensje we włókiennictwie znacząco niższe niż w pozostałych gałęziach przemysłu, ciężkie warunki pracy, brak inwestycji w park maszynowy itd.). Jednocześnie część wystawy opowiadająca o latach 1980–1989 sugeruje rosnącą, mimo propagandy sukcesu, bezradność władz wobec narastających problemów. Przeciwnik nie zostaje więc poddany demonizacji — co byłoby kluczowym markerem antykomunistycznej relacji w trybie antagonistycznym.

Także zbiorowe i indywidualne skutki deindustrializacji zostają wpisane w porządek moralno-polityczny. Ta część wystawy składa się wyłącznie ze splecionych ze sobą narracji prowadzonych przy użyciu różnych środków (nagrania audio, materiały audiowizualne, plansze tekstowe). Wielogłosowość (*mutivocality*) nie jest jednak w tym przypadku tożsama z wielo-

perspektywicznością (*multiperspectivity*) (Bull, Reynolds 2021). Na pierwszy plan wysuwają się relacje jednej kategorii świadków historii — byłych pracowników i pracownic likwidowanych zakładów, którzy bezpośrednio wyrażają poczucie utraty, dezorientacji, rozczarowania i niesprawiedliwości. Fragmenty ich wypowiedzi pojawiają się w formie zapisów audio i na wielkoformatowych planszach. Role pozostałych aktorów zostały zrekonstruowane przy wykorzystaniu danych zastanych: wyimków z tekstów prasowych czy dokumentów i fragmentów dwóch telewizyjnych reportaży¹⁴, zawierających wypowiedzi między innymi likwidatorów zakładów czy interesariuszy procesu readaptacji terenów przemysłowych. Główni „sprawcy” (znów państwo, tym razem utożsamione z autorami pakietu reform nazywanych skrótowo planem Balcerowicza) czy „współpracownicy” (inwestorzy wykorzystujący trudną sytuację zakładów za przyzwoleniem nowych władz) pojawiają się więc w ekspozycji wyłącznie w formie zapośredniczonej i głównie jako bohaterowie innych wypowiedzi. Agoniczny potencjał tej części wystawy jest też łagodzony zabiegami „obiektywizującymi”: za pomocą zestawień liczbowych ilustrujących skalę i tempo upadku wielkoprzemysłowej produkcji tekstylnej, interaktywnej mapy łódzkich zakładów czy komentarzy kuratorskich ramujących wydarzenia kolejnych dekad. Z tej perspektywy niejednoznaczną funkcję pełni też, jak się wydaje, narracyjna klamra: z jednej strony walidująca interpretacje świadków historii i wzmacniająca siłę moralnego i politycznego oskarżenia (odniesienia do raportów NIK), z drugiej sugerująca symboliczne zadośćuczynienie (odniesienia do readaptacji budynków przemysłowych).

PODSUMOWANIE

W grudniu 2022 roku Rada Miasta Łodzi ustanowiła nadchodzący rok Rokiem Łódzkich Włókniarek, uznając w ten sposób wynik internetowego głosowania. Symboliczna wydaje się skala poparcia dla tej kandydatury, wskazanej przez ponad połowę głosów¹⁵. Konkurencyjny pomysł uczczenia łódzkich fabrykantów uzyskał pięciokrotnie mniej wskazań. Trudno oczywiście na tej podstawie orzec, że forsowana po 1989 roku w lokalnym dyskursie dziedzictwa narracja o stosunkach społecznych została ostatecz-

¹⁴ Opowiadających, odpowiednio, o prywatyzacji zakładów „Bistona” i o degradacji zabudowań „Uniontextu”.

¹⁵ Wybierano spośród ośmiu kandydatur zgłoszonych wcześniej w otwartej formule. Dokładne wyniki głosowania zostały opublikowane na stroni internetowej Urzędu Miasta Łodzi (<https://vox.uml.lodz.pl/glosowania/patron-roku-2023/vid,119,m> [dostęp: 31.10.2023]).

nie zdekonstruowana, a figura pracownicy w lokalnym imaginariu ostatecznie zastąpiła figurę kapitalisty-kreatora. Wydaje się raczej, że obecny stan rzeczy stanowi dobrą ilustrację zjawiska polifoniczności (Śmiechowski 2022; Traba 2006) czy też pluralizacji (Korzeniewski 2013) pamięci, rozumianej jako otwieranie się pamięci oficjalnej na różnorodne wizje przeszłości. Przykład Muzeum Włókiennictwa pokazuje, że zjawisko to może się wyrażać nie tylko w działaniach prowadzonych przez różnych aktorów-rzeczników konkretnych wersji wspólnej historii, ale także w obrębie narracji reprezentujących usankcjonowany dyskurs dziedzictwa. Perspektywa fabrykancka nie zniknęła całkowicie z programu Muzeum. Zawierająca afirmatywne elementy opowieść o rodzinie Geyerów wciąż stanowi ekspozycyjny element wystawy stałej. Ponadto w latach 2022 i 2023 muzeum zorganizowało jednodniowe cykle wydarzeń pod hasłem urodzin Ludwika Geyera. Jednocześnie w odniesieniu do „Miasta–Mody–Maszyny” można też mówić o pewnych symptomach odbioru historii, rozumianego w kategoriach przepracowania krzywdy nie tyle zadawanej przez zbiorowość i w jej imieniu (Korzeniewski 2013), ile doświadczanej przez łódzki świat pracy. Dekonstrukcji podlegają tu niektóre elementy fabrykanckiej mitologii, a także — w bardziej otwarty sposób — dominujące opowieści o stosunkach społecznych w powojennej Polsce i restytucji kapitalizmu po 1989 roku.

Przywołana w niniejszym teście wystawa jest nie tylko w zróżnicowanym stopniu „nasycona” konfliktem między kapitałem i pracą, ale też przyporządkowuje różne jego aspekty różnym fragmentom ekspozycji i różnym momentom historycznym. Neutralny, kosmopolityczny tryb relacjonowania przeszłości jest w niej punktowo uzupełniany elementami agonicznymi, a najbardziej upolitycznione i nasycone emocjami zostały te fragmenty, które są też obecne w żywej, biograficznej pamięci mieszkańców i mieszkanki miasta. Wreszcie, narracja muzealna wykorzystuje niektóre elementy dominującego imaginariu do wyeksponowania nowych wątków, takich jak dowartościowanie wspólnotowego życia zakładów pracy, koncentracja na ekonomicznych aspektach protestów okresu PRL czy podważenie polityczno-moralnych podstaw deindustrializacji. Z tej perspektywy można powiedzieć, że stanowi raczej przykład strategii negocjowania niż otwartego kontestowania mnemonicznego *status quo*.

Choć wyniki analizy nie uprawniają do sformułowania jednoznacznych wniosków i uogólnień, to zachęcają do stawiania nowych pytań dotyczących wyłaniania się struktur możliwości (Lipiński 2015) poszerzania lub przekształcania kanonów lokalnego i ponadlokalnego dziedzictwa w odniesieniu do relacji społeczno-ekonomicznych, a także granic procesu de-

mokratyzacji pamięci o relacjach klasowych. W ostatnich latach różne przejawy refleksji nad historią stosunków pracy pojawiają się w narracjach muzealnych na poziomie lokalnym¹⁶, jednak „zwrot ludowy” i współwystępujący z nim mnemoniczny aktywizm nie zostały dotychczas zinstytucjonalizowane na poziomie makrospołecznym.

BIBLIOGRAFIA

- Bernhard Michael H., Kubik Jan, 2014, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford University Press, Oxford.
- Bucholc Marta, 2019, *Commemorative Lawmaking: Memory Frames of the Democratic Backsliding in Poland after 2015*, „Hague Journal on the Rule of Law”, t. 11(1), s. 85–110.
- Bull Anna C., Hansen Hans L., 2016, *On Agonistic Memory*, „Memory Studies”, t. 9(4), s. 390–404.
- Bull Anna C., Hansen Hans L., Kansteiner W., Parish N., 2019, *War Museums as Agonistic Spaces: Possibilities, Opportunities and Constraints*, „International Journal of Heritage Studies”, t. 25(6), s. 611–625.
- Bull Anna C., Reynolds Chris, 2021, *Uses of Oral History in Museums: A Tool for Agonism and Dissonance or Promoting a Linear Narrative?*, „Museum and Society”, t. 19(3), s. 283–300.
- Carter Nick, Martin Simon, 2019, *Dealing with Difficult Heritage: Italy and the Material Legacies of Fascism*, „Modern Italy”, t. 24(2), s. 117–122.
- Connerton Paul, 2008, *Seven Types of Forgetting*, „Memory Studies”, t. 1(1), s. 59–71.
- Czepczynski Mariusz, 2016, *Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities: Representation of Powers and Needs*, Routledge, London.
- Czyżewski Andrzej, 2021, *Czerwono-biało-czerwona Łódź. Lokalne wymiary polityki pamięci historycznej w PRL*, Instytut Pamięci Narodowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawa.
- Desperak Izabela, Krogulec Marta (red.), 2020, *Miasto pracujących kobiet*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Eckersley Susannah, Bozoğlu Gonul (red.), 2019, *Difficult Heritage in Europe: Paradoxical Dimensions of Time, Place and Memory*, w: Christopher Whitehead i in. (red.), *Dimensions of Heritage and Memory*, Routledge, London.
- Hall Stuart, 2004, *Whose Heritage? Un-Settling “The Heritage”, Re-Imagining The Post-Nation*, w: Jo Littler, Roshi Naidoo (red.), *The Politics of Heritage. The Legacies of Race*, Routledge, London.
- Jordan Jennifer A., 2006, *Structures of Memory*, Stanford University Press, Stanford.
- Karpiński Andrzej, Soroka Paweł, Paradysz Stanisław, Żółtkowski Wiesław, 2013, *Jak powstały i jak upadały zakłady przemysłowe w Polsce (1946–2012)*, Muza, Warszawa.

¹⁶ Przykłady tego typu praktyk można znaleźć z jednej strony w działalności instytucji społecznych (wystawy: „Niewidoczne. Historie warszawskich służących”, Muzeum Warszawy, 2022; „Krem i czekolada”, Muzeum Pragi 2018), a z drugiej — w próbach rewitalizacji pamięci o pracy w Państwowych Gospodarstwach Rolnych (np. Muzeum PGR w Bolegorzynie, 2008).

- Kobielska Maria, 2020, *Muzeum narracyjne — muzeum doświadczeniowe. Uwagi terminologiczne*, „Teksty Drugie”, nr 4, s. 15–36.
- Korzeniewski Bartosz, 2013, *Demokratyzacja pamięci wobec przewartościowań w pamięci Polaków po 1989 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 2(22), s. 55–75.
- Kubicki Paweł, 2016, *Wynajdywanie miejskości. Polska kwestia miejska z perspektywy długiego trwania*, Nomos, Kraków.
- Leder Andrzej, 2014, *Prześlona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Lee Hyun Kyung, 2019, *The Problematic Past and Difficult Heritage: The Japanese Colonial Occupation of Korea and Its Architectural Legacies*, w: Hyun Kyung Lee (red.), „Difficult Heritage” in Nation Building: South Korea and Post-Conflict Japanese Colonial Occupation Architecture, Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict, Springer International Publishing, Cham.
- Lesiakowski Krzysztof, 2002, *Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku*, „Pamięć i Sprawiedliwość” nr 1(1), s. 133–142.
- Lipiński Artur, 2015, *Wartość pamięci i mnemoniczne struktury możliwości. Uwarunkowania pamięci zbiorowej w badaniach polityki kontestacji*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 4, s. 133–152.
- Logan William, Reeves Keir (red.), 2009, *Places of Pain and Shame: Dealing with “Difficult Heritage*, Routledge, Oxon–New York.
- Lowenthal David, 2015, *The Past Is a Foreign Country — Revisited*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Macdonald Sharon, 2008, *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*, Routledge, London.
- Macdonald Sharon, 2015, *Is “Difficult Heritage” Still “Difficult”? Why Public Acknowledgment of Past Perpetration May No Longer Be So Unsettling to Collective Identities*, „Museum International”, t. 67(1), s. 6–22.
- Madejska Marta, 2018, *Aleja włókniarek*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- Marzec Wiktor, 2016, *Rebelia i reakcja. Rewolucja 1905 roku i plebejskie doświadczenie polityczne*, Universitas, Warszawa.
- Merta-Staszczak Adriana, 2018, *Niechciane dziedzictwo. Nieruchomości zabytkowe na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Scholar, Warszawa.
- Michlic Joanna B., 2008, *Łódź in the Post-communist Era: In Search of a New Identity*, „Central & Eastern Europe Working Paper”, nr 65.
- Mikołajewska-Zajac Karolina, Wawrzyniak Joanna, 2016, *Nostalgia jako narzędzie krytyki transformacji. Mit dobrego właściciela w opowieściach pracowników fabrycznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 12, nr 2, s. 36–54.
- Molden Berthold, 2016, *Resistant Pasts versus Mnemonic Hegemony: On the Power Relations of Collective Memory*, „Memory Studies”, t. 9(2), s. 125–142.
- Mouffe Chantal, 2005, *On the Political*, Routledge, London–New York.
- Mouffe Chantal, 2010, *The Museum Revisited* (Chantal Mouffe), „Artforum”, t. 48, nr 10.
- Mouffe Chantal, 2016, *Agonistyka: polityczne myślenie o świecie*, tłum. Barbara Szelewa, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Pilarski Sebastian, 2021, *Marsz głodowy w Łodzi. 30 lipca 1981 r.*, Instytut Pamięci Narodowej.

- Purchla Jacek, Komar Żanna (red.), 2020, *Kłopotliwe dziedzictwo? Architektura Trzeciej Rzeszy w Polsce*, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, Kraków.
- Rek-Woźniak Magdalena, 2021, *Bezludna „ziemia obiecana”*, „Nowy Obywatel”, nr 37/88.
- Rek-Woźniak Magdalena, Woźniak Wojciech, 2020, *Working-class and Memory Policy in Post-Industrial Cities: Łódź, Poland, and Tampere, Finland, Compared*, „International Labor and Working-Class History”, t. 98, s. 5–21.
- Sather-Wagstaff Joy, 2015, *Heritage and Memory*, w: Emma Waterton, Steve Watson (red.), *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, Palgrave Macmillan UK, London.
- Sierp Aline, Wuestenberg Jenny, 2015, *Linking the Local and the Transnational: Rethinking Memory Politics in Europe*, „Journal of Contemporary European Studies”, t. 23(3), s. 321–329.
- Smith Laurajane, 2006, *Uses of Heritage*, Routledge & CRC Press, London–New York.
- Smith Laurajane, 2020, *Industrial Heritage and the Remaking of Class Identity: Are We All Middle Class Now?*, w: Stefan Berger (red.), *Constructing Industrial Pasts: Heritage, Historical Culture and Identity in Regions Undergoing Structural Economic Transformation*, Berghahn Books, New York.
- Strangleman Tim, 2013, *“Smokestack Nostalgia,” “Ruin Porn” or Working-Class Obituary: The Role and Meaning of Deindustrial Representation*, „International Labor and Working-Class History”, t. 84, s. 23–37.
- Śmiechowski Kamil, 2012, *Z perspektywy stolicy. Łódź okiem warszawskich tygodników społeczno-kulturalnych (1881–1905)*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź.
- Śmiechowski Kamil, 2020, *Kwestie miejskie: dyskusja o problemach i przyszłości miast w Królestwie Polskim 1905–1915*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Śmiechowski Kamil, 2022a, *Commemoration of the 1905 Revolution in the Industrial City: The Case of Łódź*, „Acta Poloniae Historica”, t. 126, s. 67–87.
- Śmiechowski Kamil, 2022b, *Historyczne dziedzictwo a tożsamość współczesnej Łodzi. Wyzwania w procesie regeneracji miasta*, w: Kamil Śmiechowski (red.), *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość Łodzi: historia i tożsamość miasta przemysłowego. Zbiór studiów z okazji 200 lat Łodzi przemysłowej*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Traba Robert, 2006, *Historia — przestrzeń dialogu*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Turnbridge John E., Ashworth Gregory J., 1996, *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Wiley, Chichester.
- Varutti Marzia, 2023, *The Affective Turn in Museums and the Rise of Affective Curatorship*, „Museum Management and Curatorship”, t. 38(1), 61–75.
- Young Craig, Kaczmarek Sylvia, 2008, *The Socialist Past and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe: The Case of Łódź, Poland*, „European Urban and Regional Studies”, t. 15(1), s. 53–70.
- Zajdel Mirosław, 2009, *Bezrobocie w Łodzi w okresie transformacji (wybrane aspekty)*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, t. 79, s. 241–252.
- Zysiak Agata, 2016, *Punkty za pochodzenie. Powojenna modernizacja i uniwersytet w robotniczym mieście*, Nomos, Kraków.
- Zysiak Agata, Śmiechowski Kamil, Piskała Kamil, Marzec Wiktor, Kaźmierska Kaja, Burski Jacek, 2019, *From Cotton and Smoke: Łódź — Industrial City and Discourses of Asynchronous Modernity, 1897–1994*, Jagiellonian University Press, Kraków.

Zysiak Agata, Szymański Marcin, Kocemba-Żebrowska Joanna, Gruda Michał, Madejska Marta, Różycka-Stasiak Wiesława, Kurkowska Ewelina, 2021, *Wielki przemysł, wielka cisza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódzkie Stowarzyszenie Inicjatyw Miejskich Topografie, Łódź.

THE LEGACY OF CLASS CONFLICT AND LOCAL POLITICS OF MEMORY.
THE CASE OF THE EXHIBITION “CITY — FASHION — MACHINE”

Magdalena Rek-Woźniak
(University of Lodz)

A b s t r a c t

The conceptual framework of “difficult heritage” was developed in studies concerning various forms of collective violence. This article is grounded on the assumption that it can also be applied in the context of socio-economic inequalities, since under the hegemonic dominance of interpretations of the past that conform to the interests of the elite, the experiences of subordinated categories become “troublesome.” As such, stories of both oppression and emancipation are forgotten or neutralized. From this perspective, the mechanisms of obscuring and mainstreaming of collective interests and related conflicts as elements of “legitimate” history seem particularly interesting.

Drawing on the notions of agonistic memory and museum as agonistic space, the author analyses the permanent exhibition at the Central Museum of Textiles in Łódź, reinterpreting the local history of industrial development. The paper aims to determine the place of industrial conflict in the narrative of the history of an industrial city. It is organized around three questions. First of all, what aspects of industrial relations are discussed in the museum narrative? Are they framed mostly by structural determinants or rather presented as individual and collective experience? Secondly, how are these relations contextualized? And thirdly, which modes of narrative are engaged? And is the conflict between workers and those in charge of the means of production a moral or rather a socio-political issue?

key words: industrial conflict, heritage discourse, museum, Łódź

słowa kluczowe: konflikt przemysłowy, dyskurs dziedzictwa, muzeum, Łódź